

Oudere zeekleipolder

M. Schroor

De oude zeekleipolders van Groningen en Friesland behoren tot de oudste cultuurlandschappen van ons land. Ze zijn bezaaid met grote en kleine terpen, al dan niet met een heel dorp of slechts één boerderij erop. In Groningen dragen deze terpen de etymologisch juiste naam wierden (kunstmatige hoogten). Zo'n 25 eeuwen geleden vestigden de eerste bewoners zich op de hoog opgeslibde zavelige ruggen van het drooggevalen kwelderlandschap. Het gebied op het kaartfragment was omstreeks 600 voor Chr. nog goeddeels bedekt door een veenlaag. Slechts langs de westrand van dit fragment bij Marsum liep destijds een noord-zuid wig van zeekleiafzettingen, daar waar nu de juist buiten het fragment vallende Grote Heekt stroomt. Het veen ontstond in

de eerste paar duizend jaren van het Holoceen, toen buiten de zeeboezems van de Hunze en Fivel de veenvorming gelijke tred kon houden met de stijging van de zeespiegel. Het veen werd echter omstreeks 600 voor Chr. door een verder opdringen van de zee bedekt met een laag klei, zodat er een tamelijk egale kleiafzettingenvlakte ontstond.

Rond het begin van de jaartelling vestigden de eerste bewoners zich langs de relatief hooggelegen boorden van de natuurlijke waterloop die vanuit het Schildmeer via Delfzijl in de Eems uitmondde. De wierden van Biessum en Ringum (op de kaart het met schrapjes aangegeven rondje ten westen van Biessum) moeten in de onmiddellijke nabijheid van deze waterloop hebben gelegen. Later werd de zogeheten knipklei — in Groningen knikklei genoemd — afgezet. Knikklei is een zware, compacte zee-

Oudere zeekleipolder (terpdorp in zeekleilandschap), met onregelmatige blokvormige percelering en geconcentreerde bebouwing, vaak op terpen.

klei, die na bezinking van de grovere kleidelen op de het verst van de zee afgelegen kwelderdelen werd afgezet. Het opdringen van de zee in die tijd noopte de bewoners hun erven op te hogen.

De boerenfamilie die de huiswierde van Ringum bewoonde, zal zich waarschijnlijk bij de bewoners van de Biessumer wierde hebben gevoegd. Vanaf de Merovingische tijd maakte een toegenomen bewoningsdruk op de wierde van Biessum enige organisatie omtrent de verdeling en het gebruik van de grond noodzakelijk. Het typische radiale verkavelingspatroon en de centrale drinkwatervijver op de wierde zijn daar exponenten van. Het feit op zichzelf dat deze verkaveling nog goeddeels aanwezig is ten westen van het terpgehucht maakt het geheel reeds tot een cultuurhistorisch monument van de eerste orde. Slechts bij Uitwierde, Toornwerd, Niehove en het Friese Foudgum resteren nog overeenkomstige, zij het minder fraaie vormen van verkaveling. De topografische kaarten van 1850 tonen ons ook nog dergelijke verkavelingen rond Spijk, Godlinze, Losdorp, Rasquert, Warfhuizen en Kantens. Overigens wordt het buitengebied op dit fragment gekenmerkt door een onregelmatige blokverkaveling die al even zeldzaam dreigt te worden als de radiale verkaveling. Dat radiale aspect is op de wierden zelf overigens nog goed herkenbaar. De boerderijen staan rond het midden van de wierde, met het bedrijfsgedeelte naar de ring- of ossenweg gekeerd. Oorspronkelijk bevonden zich op de hogere flanken van de wierden de valgen of fellingen (akkers), die overgingen in de lager gelegen meeden of weilanden. De allerlaagste, drassige gebieden waren als vennen, finne of hooilanden in gebruik.

Na 1100 verdween dankzij de aanleg van dijken de rechtstreekse bedreiging van de zee. Toch bleef zij gevaarlijk, want gedurende de late middeleeuwen steeg de zeespiegel en sloeg de waterwolf nog grote stukken land weg in de Fivelboezem en langs de boorden van de Eems

in de nabijheid van Delfzijl. Vrijwel gelijktijdig met de aanleg van de dijken vielen de eerste kloosterverstoppingen die bij de bedijkingen, zowel hier als elders in het noordelijke kustgebied een moeilijk te onderschatten rol hebben gespeeld. In de onmiddellijke nabijheid verrees in 1183 het klooster Feldwerth, een Benedictijner mannenklooster, dat zich tot vandaag de dag op de kaart als Oldenklooster (ten noordwesten van Holwierde) laat herkennen. In 1209 kwam daar het Premonstratenzer vrouwenklooster Roozenkamp bij. Met de Reformatie verdwenen de kloosters, maar het was niet de laatste ingrijpende verandering in dit gebied. De monniken introduceerden namelijk ook de baksteenfabricage, waartoe de ter plaatse aanwezige klei als grondstof werd benut. Dat verklaart eveneens waarom de kleiafzettingen vlakke op dit fragment toch nogal wat hoogteverschillen vertoont. Na de monniken kwamen vanaf de 16e en 17e eeuw de steenfabrieken, die vooral rond Appingedam en Delfzijl een grote concentratie bereikten. Bijna de helft van alle percelen is dan ook door het aftichelen van de grondstof klei verlaagd. Daarbij werd een 15 à 40 centimeter dikke laag knikklei afgegraven ten behoeve van de baksteenfabricage. Dit gebeurde vooral ten westen van Biessum en rondom Marsum.

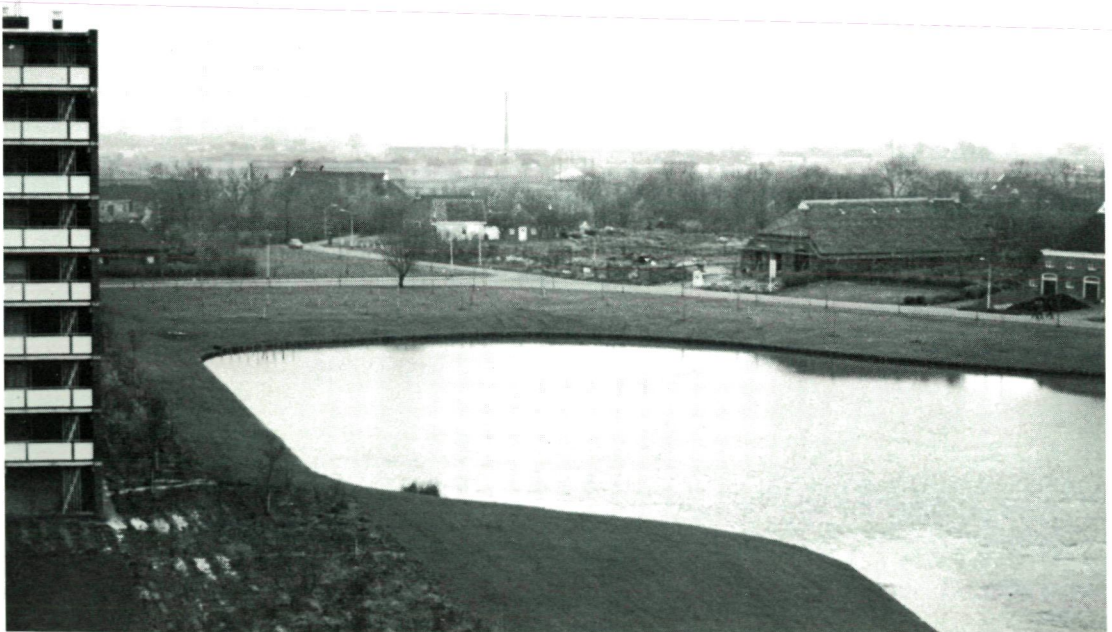
Na het aftichelen waren de landerijen eigenlijk alleen nog maar geschikt voor gebruik als weiland, waardoor de driehoek Appingedam-Holwierde-Delfzijl zich op de topografische kaart als een "groen eiland" op een "witte, overwegend akkerbouwende ondergrond" voordoet. De overwegende veeteelt leidde er toe dat de wens tot schaalvergroting, die in de typische akkerbouwgebieden van het Groninger Hoogeland de oorspronkelijke verkaveling vrijwel geheel deed verdwijnen, hier veel geringer was. Het oude verkavelingspatroon is derhalve - met uitzondering van een klein gebiedje ten zuidoosten van Marsum - dan ook goeddeels intact. Daarbuiten valt natuurlijk het oostelijke deel, waarop de stedelijke bebou-

wing van Delfzijl een volslagen ander, wezensvreemd patroon heeft gestempeld.

Tussen steenfabriek en stad viel chronologisch gezien de vrijwel volledige afgraving - in 1903 - van de wierde van Marsum, waarvan de terpaarde ten goede kwam aan de verbetering van onvruchtbare zandgronden elders in Groningen en Drenthe. Daarmee werd de wierde tot relict gereduceerd, waarvan echter de contouren nog duidelijk van de oorspronkelijke vorm getuigen.

De meest ingrijpende verandering voltrok

zich in onze tijd. De snelle bevolkingsgroei van Delfzijl kon door de barrières als de havens, het Eemskanaal en de rivier de Eems zelf geen andere kant uit dan in westelijke richting. Stadsuitbreidingen in de vorm van strokenflats en rijtjeshuizen werden zo als het ware als een olievlék de richting van Biessum en Uitwierde opgedwongen. Hiermee ontstond een van de meest merkwaardige en contrastrijke stadsranden in Nederland. Weinig fraai, dat wel, maar als cultuurhistorische caesuur op termijn wellicht ooit nog eens een gekoesterd curiosum.

Rechts de wierde van Biessum; de stadsrandbegroeiing is inmiddels veel hoger geworden (foto Piet van der Ploeg).